

ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANIMINA GENEL YAKLAŞIM: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEM

Kadir DURKAL

GİRİŞ

Kuvvet kullanımı, geçmişten günümüze farklı anlamlarıyla karşımıza çıksa da insanlık tarihi boyunca her dönemde varlığını sürdürmüş bir olgudur. Bu çalışmanın amacı da Birleşmiş Milletler (BM), öncesi ve sonrası dönemde uluslararası hukukta kuvvet kullanımına ilişkin kuralları inceleyip, tarihi süreç içerisinde nasıl bir değişime uğradığı hakkında çıkarımlarda bulunup okuyucuya sunmaktır.

Belirtilen amaç çerçevesinde; ilkçağdan Milletler Cemiyeti (MC) misakına kadar olan süreçte, kuvvet kullanımının devletlerarası ilişkilerde nasıl tezahür ettiği üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, devletlerin kuvvet kullanımına başvururken hangi gerekçelerle hareket ettikleri ise irdelenen bir diğer husus olmuştur.

Milletler Cemiyeti misakında, kuvvet kullanımına ilişkin maddeler incelenmiş, misakta neden kuvvet kullanımına ilişkin düzenleme yapılması gerektiği sorusuna, misakın oluşturulduğu dönemin koşulları göz önünde bulundurularak cevap vermeye çalışılmıştır. Ayrıca, misakın oluşturulmasında öngörülen hedefe ne kadar yaklaşıldığı, maddelerin olumlu ve olumsuz yönleri ele alınarak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Briand-Kellogg paktında ise, paktın oluşumunu sağlayan dönem hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Bununla birlikte, ortaya çıkış amacından kısaca bahsedilmiş ve ardından MC misakı ve paktın kuvvet kullanmaya ilişkin düzenlemeleri mukayese edilmiştir.

BM döneminde ise, kuvvet kullanımı konusunda getirilen temel ilke olan m. 2/4 çalışmanın merkezini oluşturmuştur. Ayrıca, söz konusu maddeyle hangi amaca ulaşılmak istendiği irdelenmiş, bu kapsamda MC misakı ve Briand-Kellogg paktındaki düzenlemelerden hangi noktalarda ayrıldığı belirtilmiştir.

Temel ilke incelendikten sonra, temel ilkeye getirilen istisnalar olan meşru müdafaa ve meşru müdahale müesseselerine neden ihtiyaç duyulduğu açıklanmaya çalışılmış ve ayrıca bu mekanizmaların harekete geçmesi için gereken şartlar hakkında bilgi verilmiştir.

Son başlıkta ise, BM şartında öngörülmediği halde, üçüncü bir istisna olarak insani müdahalenin kabul edilip edilemeyeceği konusu Cassese'nin görüşleri ekseninde değerlendirilmiştir.

I. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÖNCESİ DÖNEM

A) MİLLETLER CEMİYETİ MİSAKINA KADAR OLAN DÖNEM

1. İlk çağ ve Orta Çağdaki Gelişmeler

Kuvvet kullanımı, günümüz uluslararası hukuk sisteminde savaşı da kapsayacak şekilde kullanılan ve bunun yanında devletlerin birbirlerine karşı gerçekleştirdiği birçok müdahaleyi de içeren bir üst kavramdır. Ancak, ilk çağ ve orta çağda bu kavramın işaret ettiği tek bir anlam vardı, savaş.

İlk çağ ve orta çağda, örgütlenmiş devlet mekanizmalarından söz etmek mümkün değildi. Bu dönemlerde, iki çeşit devlet tipi mevcuttu. Bunlar; site devletler ve imparatorluklardı¹. Site devletler, kendi yasalarıyla yönetilen bir veya birkaç kentten oluşan devletlerdir². İmparatorluklar ise, kendi topraklarında oturan çeşitli milletleri egemenliği altında toplayan ve herhangi bir engelle karşılaşmıyaya kadar yayılma politikası güden devlet biçimini ifade etmektedir.³ Bu iki topluluğun, menfaatlerinin çatıştığı durumlarda sürekli bir savaş durumu söz konusudur. Zira savaş hakkı,⁴ devletlerin en doğal hakkı olarak görülmektedir. Ancak devletler, savaş haklarını kullanırken, gerçekleştirdikleri faaliyetleri meşru bir zemine oturtma arayışı içerisinde olmuşlardır. Bu düşüncenin bir ürünü olarak da haklı savaş kavramı ortaya çıkmıştır. Aslında, bu kabul edilebilirlik arayışı devletlerin aleyhine olarak yorumlanabilecek bir sonucun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şöyle ki; devletler, savaş haklarını kullanırken artık savaşın haklı olması gerekeceği için bu doğal haklarına bir kısıtlama getirmiş olmaktadır. Bununla birlikte, bir savaşın haklı olarak nitelendirilebilmesi için hangi kriterlere sahip olması gerektiği hususu önemli bir sorundur. Bu sorunun çözümünü ise, dönemin öne çıkan isimleri tarafından kendi düşünceleri ekseninde açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak şu husus hemen belirtilmelidir ki, haklı savaş kuramının beslendiği birçok kaynak mevcuttur. Buna göre; dini, ahlaki, felsefi ve askeri sebeplerin kaynağın dört ana kolunu oluşturduğu söylenebilir.⁵

Ciceroya göre; bir antlaşmanın ya da ateşkesin ihlali, Roma'nın bir müttefikine saldırıda bulunulması, bir elçinin haksız yere reddedilmesi, ülkesel hakların ihlali, askerlerin zarar-

¹ BOZKURT, Enver, *ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANIMI*, Ankara, Asil Yay., 2007, 3. Baskı, s.6; ÖRNEK, Serdar, *ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANIMI*, Ankara, Seçkin Yay., 2013, s.24

² Türk Dil Kurumu Sözlüğü; <http://www.tdk.gov.tr> (25.11.2018)

Türk Dil Kurumu Sözlüğü; <http://www.tdk.gov.tr> (25.11.2018); BOZKURT, Uluslararası Hukukta, s.6

⁴ ‘Egemen bir devletin çıkarlarını elde etmek veya ihlal edilmiş saydığı bir hakkını korumak amacıyla girişmeye karar vereceği silahlı bir zorlama yolu’ BOZKURT, Uluslararası Hukukta, s. 6

⁵ EREKER, Fulya A., “*İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı*”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 3, (Güz 2004), s. 2

sız geçişinin reddi gibi sebeplerin bulunması, savaşın haklı olması için yeterliydi. Ancak bunun yanında, bir savaş ilanı prosedürünün de izlenmesi gerektiği Cicero tarafından belirtilmiştir.⁶ Sebeplerden de anlaşılacağı üzere Cicero, haklı savaş olgusunu askeri sebepler çerçevesinde oluşturmuştur.

Aurelius Augustinus (St. Augustine), haklı savaş kuramının öncüleri arasındadır. St. Augustine'e göre, Tanrı tarafından yönetilen dinsel savaşlar mutlak haklı savaşlardır.⁷ Bunun yanında bir savaşın haklı sayılabilmesini ise, birtakım ölçütlere bağlamıştır. Bu ölçütler; haklı bir sebebin bulunması, savaşın meşru otorite tarafından yapılması ve iyiniyetin bulunmasıdır. Haklı bir sebep bulunması konusunda Hıristiyan inancından yola çıkmış, bir Hıristiyan'ın komşusunun ıstırap içerisinde olmasını haklı savaş sebebi olarak görmüştür. Bunun dışında, bir devletin başka bir devlet tarafından menfaatinin zedelenmesi durumunda da yine bir haklı savaş sebebi olduğunu savunmuştur. Ancak savaşa başvurulma durumunu son çare olarak görmüş, öncelikle barışın mümkün olup olmadığına bakılması gerektiğini dile getirmiştir. St. Augustine, otoritenin meşruluğu hususunda, doğa düzeninin monarka savaş yetkisi tanıdığını, monarkın devletini Tanrının onayıyla yönettiğini söylemiş ve monarkın yapacağı eylem hakkında Tanrının önceden bilgi sahibi olduğunu belirtmiştir. İyiniyet hususunda ise, niyetlerin ancak Tanrı sevgisinden kaynaklanması durumunda iyi olabileceğini belirtmiştir. Görüldüğü üzere, St. Augustine haklı savaş kuramı konusunda din eksenli temellendirmelerde bulunmuştur. St. Augustine'nin din eksenli bir savaşı haklı görmesinde, Yahudi geleneğinin görüşlerinden faydalanması ve bunun yanında akıl hocası olan St. Ambrose'nin yer aldığı söylenebilir.⁸

Thomas Aquinas'a göre; bir savaşın haklı olabilmesi için üç unsur bulunmalıdır. Bunlar; savaşın yetkili bir otorite tarafından ilan edilmesi, amacın adil/haklı olması ve iyiniyettir. Yetkili otorite konusunda, bütün iktidarların kaynağını Tanrıdan aldığını bu yüzden savaşın yalnızca iktidara sahip olan kişi veya kişilerin tekelinde olduğunu belirtmiştir. Amacın adil/haklı olması ile savaşa maruz kalacak halkın işlediği bir suç veya kusur neticesinde savaşı hak etmesi gerektiğidir. Söz konusu suç, savaş başlatılmasını gerektirecek derece de ciddi olmalıdır. İyiniyet ile anlatılmak istenenin, savaş neticesinde barışın sağlan-

⁶ KESKİN, Funda, *ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANMA: SAVAŞ, KARIŞMA VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER*, Ankara, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, s.26

⁷ ÖRNEK, *a.g.e.*, s.24; EREKER, *a.g.m.*, s.8

⁸ EREKER, *a.g.m.*, s.9-10; ÖRNEK, *a.g.e.*, s.25

ması, savaşı gerçekleştiren tarafın acımasız davranmaması ve masumlara zarar vermemesi olduğu söylenebilir.⁹

2. Yeniçağ ve Yakın Çağdaki Gelişmeler

Yeniçağ ve yakın çağda kuvvet kullanımına ilişkin genel bakış, ilk çağ ve orta çağda olduğu gibi bir süre daha haklı savaş kavramı üzerinde şekillenmeye devam etmiştir. Ancak bu dönemde bazı yazarlar¹⁰ haklı savaş kuramını geliştirmiş ve bu kuramı uluslararası hukukun merkezine yerleştirmişlerdir. Uluslararası hukukun kurucusu olarak kabul edilen Grotius, haklı savaş kavramına "De Jure Belli Ac Pacis (Savaş ve Barış Hukuku)" isimli kitabında yer vermiştir.¹¹

Grotius'a göre; saldırıya uğrayan taraf daha önceden haksız bir saldırıda bulunmuşsa böyle bir durumda haklı savaş durumu söz konusudur. Bunun dışında, bir savaşın haklı olabilmesi konusunda iki argüman ileri sürmüştür. Bunlar; bizim olan bir şeyi savunma ve bize borçlu olunan bir şeyi elde etmeye çalışmaktır. Ayrıca Grotius, bir savaşı haklı kılmayacak sebepleri ise, "göz boyayıcı sebepler"¹² olarak ifade etmiştir.

Bu dönemde ilk çağ ve orta çağdan farklı olarak ortaya çıkan bir başka durum ise, devlet mekanizmalarında görülmüştür. Artık, site devletler ve imparatorluklar yerini modern devletlere bırakmıştır. Kurulan bu yeni modern devletlerle birlikte, uluslararası arenada devletlerin egemenliği prensibi kabul görmüştür. Bu prensibin kabul edilmesi neticesinde, devletlerin kendi rızaları dışında egemenliklerinin kısıtlanamayacağı görüşü doğmuştur. Bu düşüncenin bir ürünü olarak, bir devletin savaşa başvurma konusundaki haklı nedeni hakkında, diğer devletin bir söz hakkı olmadığı, zira bunun devletlerin egemenliği prensibine aykırılık teşkil edeceği kabul edilmiştir. Tüm bu gelişmeler, haklı savaş kuramının uluslararası arenada son bulmasına sebep olmuştur. Artık, bir devletin menfaati savaşa başvurulmasını gerektirdiği her durumda savaş hakkının olduğu kabul edilmiştir.¹³

⁹ KALKAVAN TASLAMAN, Feryal, *Geçmişten Günümüze Haklı Savaş Kavramının Yorumu*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011 s.64; KESKİN, a.g.e., s.26-27; EREKER, a.g.m., s.12

¹⁰ Francisco De Vitoria, Francisco Suarez ve Hugo Grotius en öne çıkan isimler arasındadır. De Vitoria, dinsel farklılıkların kesinlikle bir haklı neden oluşturmayacağını söylemiş ayrıca imparatorlukların toprak genişletme isteklerinin de bir haklı savaş sebebi olamayacağını belirtmiştir. Suarez ise, Vitoria'dan farklı olarak savaşın başarı şansını haklı bir savaş şartı olarak görmemiştir. ÖRNEK, a.g.e., s.26-27

¹¹ ÖRNEK, a.g.e., s.27

¹² "Komşu devletin güçlenmiş olmasından duyulan korku, daha verimli topraklar elde etmek isteği, başkasına iyilik yapma bahanesiyle boyunduruk altına alma isteği..." ayrıntılı bilgi için bkz: ÖRNEK, a.g.m., s.28; EREKER, a.g.m., s.21

¹³ KESKİN, a.g.e., s.27

Machiavelli, savaş hakkındaki düşüncelerini ifade ederken şu cümleyi sarf etmiştir; “*Savaş kimlere gerekliyse onlar için haklıdır ve silahlar kutsaldır, tek umut onlar olduğundan.*”¹⁴ Machiavelli, devlet yönetimi konusunda en önemli hususun devletin bekası olduğunu belirtmiş ve savaşında devletin bekasına hizmet etme konusunda bir araç olduğunu söylemiştir. Ayrıca, devletin savunulması gerektiğinde hiçbir etik ve ahlaki değerlerin söz konusu olmayacağını, bir şekilde devletin korunması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵

B) MİLLETLER CEMİYETİ MİSAKI VE SONRASI DÖNEM

1. Milletler Cemiyeti Misakı

Geçmişten günümüze, savaşa başvurmanın devletler için bir hak olduğu görüşü 19. y. y’a kadar kabul görmüştür. Ancak, savaş teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve bunun neticesinde savaştan sivil halkın da büyük oranda etkilenmesi, savaşın bir hak olduğu düşüncesini tartışmaya açmıştır. Her ne kadar, savaşın bir hak olması noktasında tartışmalar yapılmışsa da, devletler savaş haklarından hemen vazgeçmek istememiş, bu durumun bir sonucu olarak da savaşa varmayan kuvvet kullanma yolları olarak isimlendirilen; misilleme, zararlar karşılık, barış içinde abluka, karışma gibi kavramlar ortaya çıkmıştır.¹⁶

Birinci Dünya Savaşının sarsıcı sonuçları, kuvvet kullanımı noktasında devletleri düşünmeye sevk etmiştir. Bu düşünce neticesinde 1920 yılında, uluslararası alanda barışın ve güvenliğin tesisi maksadı ile Milletler Cemiyeti kurulmuştur.¹⁷ Barış ve güvenliğin sağlanması için misakın getirdiği çözüm, uluslararası uyuşmazlıkların öncelikle barışçıl yollara başvuru olarak çözülmesidir. Ancak, barışçıl yollara müracaat edildikten sonra bir sonuç alınmadığı takdirde belirli şartlar altında savaşa yine müsaade edildiği görülmektedir.¹⁸ Ayrıca, misakta yasaklanan olgunun ‘savaş’ olması bir eksikliktir. Zira savaşa varmayan kuvvet kullanma yollarını devletlerin kullanmamaları için hiçbir sebep yoktur.

¹⁴ EREKER, a.g.m., s.23

¹⁵ EREKER, a.g.m., s.23, ÖRNEK, a.g.e., s.28

¹⁶ BOZKURT, a.g.e., s.8; ÖRNEK, a.g.m., s.30, KESKİN, a.g.e., s. 28-29

¹⁷ Milletler Cemiyeti örgütünün amacı, misakın giriş kısmında şöyle ifade edilmiştir: “Uluslararası alanda işbirliğini geliştirmek ve uluslararası barış ve güvenliği sağlamak için, savaşa başvurmamak konusunda birtakım yükümlülükler kabul etmek, gizlilikten uzak, adaletli ve onurlu uluslararası ilişkiler sürdürmek, hükümetlerce bundan böyle eylemsel davranış kuralı kabul edilen uluslararası hukuk kurallarına kesinlikle uymak, örgütlenmiş halkların karşılıklı ilişkilerinde adaleti korumak ve anlaşmalardan doğan bütün yükümlülüklere titizlikle saygı göstermek gerektiğini göz önünde tutarak, Milletler Cemiyetini kuran işbu misakı kabul etmişlerdir.”

¹⁸ Misakta üç tane barışçı çözüm yolu öngörülmüştür. Bunlar, hakemlik, mahkeme veya MC konseyidir. Bu kapsamda; 12, 13 ve 15. Maddeler bazı şartların yerine getirilmesi koşuluyla devletlerin savaş haklarına hâlel gelmeyeceğini göstermektedir. KESKİN, a.g.e., s.31

Milletler Cemiyeti Misakı'nın 10. maddesine göre taraflar, tüm Milletler Cemiyeti üyelerinin ülke bütünlüklerini ve siyasi bağımsızlıklarını bir dış saldırıya karşı gözetmeyi ve korumayı üstleniyordu. 11. maddeye göre ise, herhangi bir savaşa başvurma tehdidi dahi olsa bu durum Milletler Cemiyetini bir bütün olarak ilgilendiriyordu. Bu iki maddeye bakıldığında misakın, uluslararası güvenliğin sağlanması noktasında bir kolektif koruma mekanizması kurmayı hedeflediği söylenebilir.

Misakın 12. maddesi incelendiğinde; uyuşmazlıkların ciddi boyutlara ulaştığı zaman devletlerin aralarındaki anlaşmazlığı hakem veya konsey incelemesine sunması bir yükümlülük olarak öngörülmüştür. Konsey veya hakem raporundan sonra ise, 3 aylık bir süre boyunca savaşa başvurmamayı kabul etikleri belirtilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere 3 ay geçtikten sonra devletler savaşa başvurabileceklerdir.

2. Briand-Kellogg Paktı

Briand-Kellogg paktı ismini, 1920'li yıllarda Fransa ve ABD dışişleri bakanlarının soy isimlerinden almıştır. Pakтын oluşumunu hazırlayan süreç ise şöyle cereyan etmiştir; Fransa dışişleri bakanı Briand, ABD ile ilişkilerinde savaşa başvurulmaması konusunda karşılıklı taahhütlerde bulunulmasını teklif etmiştir. Ancak, dönemin çıkar ilişkileri gözetildiğinde bu iki devleti karşı karşıya getirecek bir durum söz konusu değildi.¹⁹ Bunun üzerine ABD dışişleri bakanı Kellogg, savaşa başvurulmama konusunda verilecek taahhütlerin yalnızca iki devleti değil, tüm dünya ülkelerini kapsamaması gerektiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak pakt, 27 Ağustos 1928'de önce ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Belçika ve Çekoslovakya arasında imzalanmıştır. Daha sonrasında ise, birçok devlet bu pakta taraf olmuştur.²⁰

Paktın getirdiği düzenlemelere bakıldığında, savaş kesinlikle yasaklanıyor ve açıkça hukuka aykırı kabul ediliyordu. MC misakı ile mukayese etmek gerekirse, paktın bu noktada misaktan ayrıldığı söylenebilir. Zira MC misakında belirli bazı şartların oluşması halinde savaşa başvurulması mümkündü. Pakt ve misakın kesiştiği noktalara bakılacak olursa, iki belgede de uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanında; MC misakında olduğu gibi paktta da, kuvvet kullanma kavramı değil, savaş kavramına yer verilmiştir. Bu durumun doğal sonucu olarak, paktta da savaşa varmayan kuvvet kullanma yollarına bir kısıtlama getirilmemiştir. Ayrıca savaşa başvurulmama konusunda iki

¹⁹ ÖRNEK, a.g.m., s.35; BOZKURT, a.g.e., s.11

²⁰ ÖRNEK, a.g.m., s.35;

tane istisna söz konusudur. Meşru müdafaa hali²¹ ve MC organları kararıyla savaşa başvurulması. İkinci istisnanın getiriliş amacı, saldırgan bir devlet söz konusu olduğu zaman, diğer devletlerin ortak bir çatı altında birleşip bozulan dünya barışını yeniden kurmak olduğu söylenebilir.²²

II. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ŞARTI İLE BAŞLAYAN DÖNEM

A) Temel İlke: Kuvvet Kullanma Yasağı

Birleşmiş Milletler örgütünün ortaya çıkma sürecine ve hangi amaca hizmet etmek maksadıyla kurulduğuna bakmak gerekirse, Milletler Cemiyeti ile aynı kaderi paylaştığı söylenebilir. Zira Birleşmiş Milletler de yaşanan ikinci büyük dünya savaşının ardından, aynı senaryoların tekrarlanmaması ve Milletler Cemiyetinin sağlayamadığı barış ortamını gerçekleştirme ümidi ile 1945 yılında kurulmuş bir örgüttür.

BM şartının; birinci maddesi örgütün amaçlarını anlatır. Burada en temel amaç, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması ve uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümlenmesidir. Bu temel amaca ulaşılması noktasında yol gösterici ilke olan kuvvet kullanma yasağı ise, ikinci maddenin dördüncü fıkrasında düzenlenmektedir. Bu noktaya kadar BM'nin, amaç konusunda MC misakı ve Briand-Kellogg paktından bir farkı olmadığı söylenebilir de yöntem olarak farklı bir kavram kullanmıştır. Zira MC misakı ve Briand-Kellogg paktı savaşı engellemek istenmiş, ancak BM şartının yasakladığı husus kuvvet kullanılmasıdır. Bunun temel sebebi; kuvvet kullanımının, savaş ve savaşa varmayan kuvvet kullanma yollarını da kapsayıcı nitelikte olmasıdır. Bununla hedeflenen amaç ise, MC misakı ve Briand-Kellogg paktında olduğu gibi, devletlerin savaş kavramının tanımlanmamış olmasından faydalanıp, menfaatlerine uygun düşen silahlı saldırıların 'savaşa varmayan kuvvet kullanma yolları' adı altında, şartın dışında tutmalarının önlenmek istenmesidir.²³

Her ne kadar BM şartının ikinci maddesinin dördüncü fıkrasında bir devletin; siyasi bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve BM amaçlarıyla bağdaşmayacak şekilde kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehdidi²⁴ yasaklanmışsa da, söz konusu yasağın kapsamı konusun-

²¹ Meşru müdafaa için bir ek istisna getiren bir ek anlaşma mevcuttur. Ancak bu hakkın içeriği doldurulmamıştır. ÖRNEK, a.g.m., s.35

²² KESKİN, a.g.e., s.33

²³ KESKİN, a.g.e., s.24; ÖRNEK, a.g.m., s.38

²⁴ Kuvvet kullanma tehdidi, bir devletin taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda kuvvet uygulayacağını ifade etmesidir. Ayrıca, bir tehditten bahsedilebilmesi için bunun farazi değil, gerçekleşme ihtimalinin yük-

da iki farklı görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre, sadece silahlı kuvvet kullanımı yasaklanmıştır. İkinci görüşe göre ise, ekonomik zorlamalar da bu yasağın kapsamına dâhildir.²⁵ Ancak; BM örgütünün ortaya çıktığı zaman dilimi düşünüldüğünde, kuvvet kullanımına ‘saldırganlık ve yayılcılık’ gibi anlamlar yüklenmiştir.²⁶ Bu husus göz önüne alındığında aslında amaçlanan yasaklamanın, silahlı kuvvet kullanımı olduğu fikri gai yorumla örtüşecektir. Bu farklı görüşlerin ortaya çıkmasının sebebi ise, BM şartında kuvvet kullanmaya dair bir tanıma yer verilmemiş olduğu gibi hangi fiillerin kuvvet kullanmayı oluşturduğunun da açıklanmamış olmasıdır.

Kuvvet kullanma yasağı konusunda tartışılması gereken bir diğer husus ise, bu yasağın niteliğine ilişkindir. Diğer bir deyişle, kuvvet kullanma yasağı *jus cogens* nitelikte bir kural mıdır? *Jus cogens* kurallar²⁷, en yalın şekliyle uluslararası hukukun emredici normları şeklinde tabir edilen ve kendisine aykırı bir kural oluşturulamayacağı yönünde inanç bulunan kurallardır. Bu kuralın içeriğine dair düzenlemeler, ilk olarak 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinde yerini bulmuştur. Sözleşme metninin, 53. maddesinde değinilen *jus cogens* kuralların özellikleri şöyle ifade edilebilir; öncelikli niteliğe sahip olma, uluslararası topluluk tarafından bir bütün olarak kabul edilmesi ve bu kurallardan sapmanın mümkün olmaması.²⁸ Kuvvet kullanma yasağıyla ilgili de tartışılan nokta, BM şartında kuvvet kullanma yasağına iki tane istisna getirilmiş olmasıdır. Zira yukarıda da bahsedildiği gibi bu kurallar, nitelikleri gereği kendisinden sapılması mümkün olmayan kurallardır. Bu sebeple, kuvvet kullanma yasağının *jus cogens* niteliği haiz olmadığı doktrin tarafından savunulmaktadır. Bununla birlikte, bir kuralın yalnızca istisnasının olmasının tek başına bu kuralın *jus cogens* niteliğini etkilemeyeceği de savunulan ikinci görüştür. Öyle ki, kuvvet kullanma yasağına getirilen istisnalara bakıldığı zaman, kuvvet kullanma yasağıyla aynı amacı paylaştığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle, BM antlaşmasının ikinci maddesinin dördüncü fıkrası ile BM’nin amaçlarıyla bağdaşmayan kuvvet kullanımı yasaklanmıştır, istisnaları teşkil eden meşru müdafaa ve meşru müdahale ise, yine uluslararası barış ve güvenliğin tesisine, aynı zamanda BM’nin amaçlarına hizmet eden enstrümanlardır.

sek olduğu bir eylem söz konusu olmalıdır. Örneğin; 1990 yılında Irak’ın, Kuveyt sınırına yüz bin asker göndermesi, bir kuvvet kullanma tehdididir.

KESKİN, a.g.e., s.36; ÖRNEK, a.g.m., s.39

²⁵ BOZKURT, a.g.e., s.19; KESKİN, a.g.e., s.35; ÖRNEK, a.g.m., s.38

²⁶ BOZKURT, a.g.e., s.13

²⁷ Jus Cogens kurallar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. DENK, Erdem, *Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda Jus Cogens Kurallar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara s.46-70

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/471/5414.pdf> (29.11.2018).

²⁸ DENK, a.g.m., s.61.

B) Temel İlkeye Getirilen İstisnalar: Meşru Müdafaa ve Meşru Müdahale

1. Meşru Müdafaa

Birleşmiş Milletler sisteminde kuvvet kullanma yasağına iki istisna öngörülmüştür. Bunlar meşru müdafaa hakkı ve meşru müdahaledir. Meşru müdafaa; genel olarak, uğranılan hukuka aykırı bir saldırı karşısında, saldırıya ölçülü bir reaksiyon göstermek, karşılık vermek olarak ifade edilebilir. Birleşmiş Milletler Şartının 51. maddesi de, devletler için meşru müdafaa hakkını düzenlemiştir. 51. maddeye göre meşru müdafaa hakkı şöyle ifade edilmiştir; "*Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler Üyelerinden birinin silahlı saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ve meşru savunma hakkına halel getirmez.*" Bu maddeden anlaşılacağı üzere meşru müdafaa hakkı doğal bir haktır. Doğal hak olmasının sonucunu ise; bu hak BM şartında düzenlenmemiş olsaydı dahi, devletlerin bu hakkı kullanmalarının mümkün olması ve BM'ye üye olmayan devletlerin de bu haktan faydalanabilecek olmaları şeklinde ifade etmek mümkündür.

Şartın 51. maddesinden, meşru müdafaa hakkının kullanılmasına ilişkin birtakım çıkarımlarda bulunulabilir. İlk olarak, meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için silahlı saldırı koşulu aranmıştır.²⁹ Dikkat edilmesi gereken husus, şartın 51. maddesi, BM Şartı m. 2/4 gereğince her türlü kuvvet kullanımını değil, yalnızca silahlı saldırıyı referans noktası kabul etmiştir. İkinci olarak, hakkın kullanımına ancak güvenlik konseyi harekete geçinceye kadar müsaade edilmiştir.³⁰ Fakat şunu hemen belirtmek gerekir ki, silahlı saldırı durumu devam ediyorsa güvenlik konseyi harekete geçmiş olsa dahi, devletin meşru müdafaa hakkının devam ettiğinin kabul edilmesi gerekir. Son olarak ise, meşru savunmanın kolektif olarak yapılabileceğinden bahsedilmiştir.³¹

²⁹ "Silahlı saldırı" ifadesi şartın hiçbir yerinde tanımlanmış değildir. 1974 tarihli 3314 sayılı Saldırının Tanımına İlişkin Genel Kurul Kararı da, silahlı saldırının bir tanımını yapmış değildir. Zira bu kararda silahlı saldırıdan ziyade, barışın tehdit edilmesi ve bozulması durumunda, 39. madde çerçevesinde saldırı tanımlanmıştır. Ancak, genel kurul kararının 3. maddesinde, silahlı saldırı oluşturan eylemler örnekleme yoluyla verilmiştir.

³⁰ Meşru müdafaa hakkını kullanan devlet, uğradığı saldırıyı ve saldırıya karşı hangi önlemleri aldığı Güvenlik Konseyine bildirmelidir. Bunun üzerine, Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliği sağlayana kadar ilgili devletin meşru müdafaa hakkı devam etmektedir. Barış ve güvenliğin sağlanmasından maksat ise mağdur devletin uğradığı saldırının bertaraf edilmesidir.

³¹ Kolektif meşru müdafaa hakkı, saldırıya uğrayan devletin, yasal hükümeti tarafından uluslararası toplumdaki yardım talep edilmesi ile başlayan bir süreçtir. Yapılan yardım çağrısı neticesinde, mağdur devlete yardım edecek devletler bu durumu ilan etmelidir. Ayrıca, kolektif meşru müdafaa kapsamında hangi önlemlere başvurulacağı da ilan edilmesi gereken bir diğer husustur. Mamafih, bireysel meşru müdafaa olduğu gibi Güvenlik Konseyi, gerekli önlemleri aldıktan sonra bu hak kullanılamaz. KESKİN, a.g.e., s.59; ÖRNEK, a.g.m., s.53

Gerek bireysel meşru müdafaa da gerekse kolektif meşru müdafaa da en önemli husus orantılılıktır. Zira meşru müdafaa nihai amaç uğranılan saldırının bertaraf edilmesi ile sınırlıdır. Meşru müdafaa hakkını kullanan devletin, bu sınırı aşması durumunda artık bir haktan değil, BM şartı m. 2/4 gereğince kuvvet kullanma yasağının ihlalinden söz edilmesi gerekir.

2. Meşru Müdahale

Meşru müdafaa kavramının, savaş hukuku var olduğundan beri mevcut olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Ancak, meşru müdahale kavramının geçmişi o denli eski değildir. Zira meşru müdahale BM sistemi ile birlikte ortaya çıkmış bir kavramdır.

Meşru müdahale, uluslararası barış ve güvenliğin tehlikeye düşmesi durumunda güvenlik konseyinin harekete geçerek, bozulan düzeni yeniden tesis etmek için olaya dâhil olması olarak ifade edilebilir. BM şartının VII. Bölümü olan; “Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler” başlığı altında düzenlenen meşru müdahaleye başvurulabilmesi için Güvenlik Konseyinin izlemesi gereken bir usul söz konusudur.

Buna göre, Güvenlik Konseyi öncelikle 39. madde gereğince, barışı tehdit eden bir durum olup olmadığını saptamalıdır. Bu saptamayı yaparken güvenlik konseyinin takdiri söz konusudur. Barışı tehdit eden, tehlikeye düşüren veya barışı bozan bir durum olduğunu tespit ettiği takdirde, tavsiyelerde bulunur veya 41 ve 42. maddeler uyarınca hangi önlemleri alacağını kararlaştırır. Geçici önlemler başlığını taşıyan Sözleşmenin 40. maddesi, zorlayıcı bir durum olmadığında sıkıntının sona erdirilmesi için getirilmiştir. Geçici önlemlere örnek olarak, siyasi gerilimin düşürülmesi ve silah kullanımının durdurulmasını göstermek mümkündür. 41. madde; olası bir sıkıntı olması durumunda başvurulacak askeri olmayan önlemlerin uygulanması için getirilmiştir. Bu maddedeki yaptırımlar için; ambargo uygulanması, iletişim-ulaşım kanallarının kesilmesi ve üye devletlerden ticari - askeri ilişkilerini kesmesinin istenmesi örnek olarak verilebilir. 42. madde de ise, askeri bir önlem olarak kuvvet kullanılması düzenlenmiştir. Konsey, 41. madde deki önlemlerin yetersiz kalacağı kanısına varırsa, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için hava, deniz ve kara kuvvetleri aracılığıyla gerekli gördüğü her türlü girişimde bulunabilir. Ancak, BM'nin bir ordusu olmadığı için, üye devletleri ve bölgesel uluslararası örgütleri görevlendirmekte ve özel antlaşmalar yoluyla devletlere kuvvet kullanma durumunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere, BM sistemi ile birlikte ilk defa uluslararası bir örgüte kuvvet kullanma yetkisi tanınmıştır. Burada tartışılması gereken nokta, meşru müdafaa varken neden meşru müdahale gibi bir müesseseye ihtiyaç duyulduğu sorusudur. Meşru müdafaa hakkı, BM sis-

temi ile birlikte geçici bir hak olarak görülmüştür. Şöyle ki, silahlı bir saldırı durumunda, mağdurların ancak Konsey devreye girene kadar haklarını koruyabilecekleri söylenmiş, sonrasında yetkinin Konseyde olacağı belirtilmiştir.³² Kısacası; meşru müdafaa hakkının saldırıya uğrayan devlete ait geçici bir hak olduğu, uluslararası barış ve güvenliği tesis etme konusunda asıl yetkili organın Güvenlik Konseyi olarak kabul edildiği söylenmelidir. Ayrıca, BM sistemi ile birlikte müşterek güvenlik sistemi oluşturmak hedeflenmiştir. Bu sistemin en temel şartı ise kuvvet kullanma yetkisinin kişilerden alınıp, merkezi bir otoriteye verilmesi gereğidir. Bahsedilen tüm bu ihtiyaçlar neticesinde, meşru müdahale gibi bir kavramın doğması kaçınılmaz olmuştur.

3. Cassese'nin Düşünceleri Ekseninde Kuvvet Kullanma Yasağına Yeni Bir İstisna

Uluslararası hukukta kuvvet kullanımına getirilen istisnalardan biri de “*insani müdahale*” durumudur. İnsani müdahale, insan haklarının ağır ve yaygın bir biçimde ihlal edilmesi neticesinde ortaya çıkan bir kavramdır. Şöyle ki; bir devletin egemenlik sınırları içerisinde gerçekleşen insan hakları ihlallerinin önlenmesi amacıyla, başka bir devlet veya uluslararası örgütler tarafından gerçekleştirilen silahlı kuvvet kullanımını ifade eder. Bununla birlikte; insani müdahale olgusunun, kuvvet kullanma yasağının bir istisnası olarak uluslararası toplumda tartışılmaya başlamasında Antonio Cassese'nin payı büyüktür.

Cassese'nin insani müdahale konusundaki görüşleri, Kosova olayından³³ sonra ortaya çıkmıştır. Şöyle ki; Cassese, yaşanan bu olaydan sonra BM sisteminde olmasa dahi, kuvvet kullanımı konusunda insani müdahalenin üçüncü bir istisna olmasının mümkün olup olmadığını sorgulamıştır. Onu, bu sorgulamaya iten sebepler şöyle ifade edilebilir: İlk olarak, insan haklarının bu kadar şiddetli bir biçimde ihlal edilmesini vicdanen ve etik açıdan kabul edememektedir.³⁴ İkinci olarak; yaşanan olaylarda Güvenlik Konseyi, her ne kadar Kosova'da yaşananları barışın tehdidi olarak addetse de harekete geçmek için gereken karar alma mekanizması, Çin ve Rusya'nın sahip olduğu veto yetkisi sebebiyle kilitlenmiştir. Üçüncü olarak

³² DENK, Erdem, *ULUSLARARASI ÖRGÜTLER HUKUKU: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SİSTEMİ*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2015, s. 240.

³³ 1989 ve sonrasında Kosova da yaşanan sorunları somutlaştırmamız gerekirse; Arnavut işçiler yaygın olarak işten çıkarılmış, Arnavut esnaf mali polislerin ağır baskısı altında kalmış, mahkemelerde, okullarda ve üniversitelerde Arnavut varlığına son verilmiş, Sırpça tek resmi dil olarak kabul edilmiştir. Sırp ordusunun ve polislerinin sivillere karşı gerçekleştirdikleri müdahaleler, önemli sayıda Arnavut vatandaşının göç etmesine neden olmuştur. Ancak, yaşananlar bunların çok daha ötesinde sivil halkın katledilmesine varan uygulamalar Sırp tarafından gerçekleştirilmiştir.

³⁴ CASSESE; Antonio, “ Ex Iniuria Ius Oritur: Are We Moving Towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community? ”, *European Journal of International Law*, 1999, s.29 <http://www.ejil.org/article.php?article=575&issue=43>

ise, NATO'nun gerçekleştirdiği müdahale uluslararası toplum tarafından kınanmamış, aksine vicdanları rahatlatan bir müdahale olarak görülmüştür. Ancak, Cassese bir insan olarak NATO müdahalesini vicdani ve etik açıdan kabul edilebilir görse de, bir hukukçu olarak müdahalenin uluslararası hukuka aykırı olduğunu da söylemektedir. Mamafih, NATO'nun Kosova müdahalesinin bir örnek teşkil etmemesi gerektiğini de belirtmiştir.³⁵

Cassese'nin görüşleri incelendiğinde; uluslararası barış, insan hakları ve halkların kendi kaderlerini tayin hakkını uluslararası hukuk kurallarının üzerinde bir yere koyduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, insan haklarını korumak gibi kutsal bir amaca hizmet edilse dahi, her somut olayda insani müdahaleye başvurulamayacağını, Güvenlik Konseyi kararı olmadan insani müdahale yapılabilmesi için birtakım şartların olgunlaşması gerektiğini de vurgulamıştır. Bu şartları şöyle izah etmek mümkündür;³⁶

- Egemen bir devletin sınırları içerisinde, kaynağı hükümet olan ya da hükümetin etkisizliğinden dolayı insan haklarına karşı bir suç işlenmesi,
- Yardım maksadıyla ülkeye girecek devlet veya uluslararası örgütlerin, insanlığa karşı suç işlendiğini, merkezi makamların bu duruma bir son vermeyeceğini/veremeyeceklerini ve bu ülkenin dışarıdan gelen yardım taleplerini reddettiklerini ispatlamaları gerekir.
- Güvenlik konseyinin, yaşanan olayları barışın tehdit edilmesi olarak görmesi, kınaması ve aynı zamanda daimi üyelerin veto yetkisi sebebiyle karar alamıyor olması gerekir.
- Barışçıl bütün yollar denenmesine rağmen bir çözüm bulunamıyor ve insan hakları ihlali tüm şiddetiyle devam etmelidir.
- Kolektif bir devletler topluluğunun müdahale etmesi gerektiğine inanmalıdır.
- Son olarak kuvvet kullanımı, insan hakları ihlali giderilene kadar kullanılmalı ve saldırıya dönüşmemesine özen gösterilmelidir. Kısaca amacın dışına çıkılıp, orantılılık aşılmamalıdır.

Cassese, bu şartlar altında kuvvet kullanılabileceğini düşünmektedir. Zira Cassese bu düşüncesiyle doğruların üzerinde başka bir doğru olduğuna işaret etmiştir. Pozitif hukuk kuralları, temel insan hakları ihlallerini engelleme noktasında yetersiz kalsa dahi insan haklarının mutlak surette korunması gerektiğine inanmaktadır. Aslında, kuvvet kullanma yasağının

³⁵ CASSESE, "Ex iniuria", s. 25

³⁶ CASSESE, "Ex iniuria", s. 27

konuluş amacı ile Cassese'nin tezi bir noktada kesişmektedir: temel insan hakları. Kuvvet kullanma yasağı nasıl ki, ikinci dünya savaşının insanlar üzerindeki çarpıcı sonuçları üzerine ortaya çıkmışsa, Cassese de düşüncelerini yine bir insan hakkı ihlalinin neticesinde ortaya atmıştır. Ancak, kuvvet kullanımına bir istisna daha getirmek, devletlerin kuvvet kullanmalarını meşrulaştıracak bir enstrüman daha bulmaları demektir. Bu sebeple, bu hakkın varlığı kabul edilecek dahi olsa, kötüye kullanılmasını engellemenin çok güç olduğun söylemek hatalı olmayacaktır.³⁷

SONUÇ

Yapılan çalışma neticesinde, ilk çağ ve orta çağda kuvvet kullanımı konusunda bir ayırım yapılmadığı, bu kavramın yalnızca savaşı ifade ettiği görülmüştür. İlk çağ ve orta çağda hüküm süren site devletler ve imparatorlukların savaşa başvurmaları noktasında önceleri, menfaatlerinin gerekli kıldığı her durumda savaşa başvurmaları bir hak olarak kabul görse de ilerleyen süreçte savaş hakkına bir sınırlama getirilmiş ve bu iki tip devletin, yalnızca 'haklı savaş' olgusu üzerinde temellendirebildikleri gerekçelerle savaş hakkını kullanabilecekleri düşüncesinin hâkim olduğu görülmüştür.

Orta çağ ve yeni çağda ise, ilk çağ ve orta çağda hâkim olan 'haklı savaş' düşüncesi varlığını bir süre daha devam ettirmiştir. Akabinde, uluslararası hukukta yaşanan gelişmeler ve modern devlet yapılarının ortaya çıkması ile birlikte, 'haklı savaş' düşüncesinin terk edildiği, bunun yerini devletlerin menfaatinin gerekli kıldığı her dönemde savaş haklarının olduğu düşüncesinin hâkim olduğu görülmüştür. İlk çağdan, yakın çağa kadar olan süreçte dikkat çeken husus, savaşa başvurma konusunda devletlerin tek taraflı bir yetkiye sahip olduğu, bu hakkı kullanırken herhangi bir merciin iznine tabi olmadıkları söylenebilir. Ayrıca, bu dönemlerde savaşın yasallığından ziyade, hangi şartlar altında nasıl yapılabileceği üzerinde durulduğu için *jus in bello* 'nun hâkim olduğu bir süreç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Milletler Cemiyeti Misakı döneminde ise, ilk kez evrensel bir metinde devletlerin savaş hakları kısıtlanmaya çalışılmış ancak tam anlamıyla savaş yasaklanmamıştır. Ayrıca, misakın yürürlüğe girmesinden önceki dönemde, savaş ve savaşa varmayan kuvvet kullanma yolları hususunda bir ayırım yapılmış olmasına rağmen, misakta savaşa varmayan kuvvet kullanma yolları hakkında herhangi bir kısıtlama getirilmediği görülmüştür.

³⁷ Ayrıca; insani müdahalenin, uluslararası hukukun en temel ilkesi olan devletlerin egemenliği ilkesi ve devletlerin içişlerine karışmama ilkesine açık bir şekilde aykırılık teşkil ettiğinin de unutulmaması gerekir.

Briand- Kellogg paktı ile Milletler Cemiyeti misakından bir adım öteye gidilmiş, savaşın kesin olarak yasaklandığı görülmüştür. Ancak, Milletler Cemiyeti misakında olduğu gibi Briand- Kellogg paktında da savaşa varmayan kuvvet kullanma yolları konusunda bir kısıtlamaya gidilmediği görülmüştür.

BM dönemi ile birlikte, Milletler Cemiyeti Misakı ve Briand- Kellogg paktından farklı olarak savaş değil, kuvvet kullanma yasaklanmış ve bunun sonucu olarak da savaşa varmayan kuvvet kullanma yollarına başvurulmasının önü kapatılmıştır. Ancak, kuvvet kullanmanın istisnaları olması gerektiği, bunun barış ve güvenliğin tesis edilmesi için gerekli olduğu belirtilmiş ve Milletler Cemiyeti Misakı ve Briand- Kellogg paktından farklı olarak ilk defa uluslararası bir örgüte kuvvet kullanma konusunda yetki verildiği görülmüştür. İnsani müdahale kavramının ise, BM sisteminin öngörmediği bir istisna oluşturulmasının ilk bakışta masum bir amaca hizmet ettiği görülse de perde arkasında uluslararası hukukun temel prensiplerine aykırılık teşkil ettiği ve devletlerin böyle bir istisnayı siyasi çıkarlarına alet edebileceği sonucuna varılmıştır.

Geçmişten günümüze kuvvet kullanımını incelendiğinde, kuvvet kullanımının ‘tek taraflı’ devletlerden alınıp ‘çok taraflı’ bir mekanizma olan güvenlik konseyinin eline bırakıldığı çıkarımı yapılabilir. Ayrıca; BM sistemi ile birlikte, *jus in bello*’dan *jus ad bellum*’a bir geçiş olduğu da gözlemlenen olgular arasındadır.

KAYNAKÇA

BOZKURT, Enver, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı*, Ankara, Asil Yayınları, 3. Baskı, 2007.

CASSESE, Antonio, “ Ex Iniuria Ius Oritur: Are We Moving Towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?”, *European Journal of International Law*, 1999.

DENK, Erdem, *Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda Jus Cogens Kurallar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara.

DENK, Erdem, *Uluslararası Örgütler Hukuku: Birleşmiş Milletler Sistemi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2015.

EREKER, Fulya A., “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3 (Güz 2004).

KALKAVAN TASLAMAN, Feryal, *Geçmişten Günümüze Haklı Savaş Kavramının Yorumu*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

KESKİN, Funda, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.

ÖRNEK, Serdar, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2013.